

HONT ISTVÁN, A POLITIKAI PRÓFÉTA, AKI A HARVARDON NEM KELLETT

2001-ben egy állás betöltéséről a Harvard Egyetem Politika Tanszékén folytatott vita rövid időre országos hírnévre tett szert. A tanszék oktatói egyhangú szavazással javasolták Hont István történész (1947–2013) professzori kinevezését, aki a felvilágosodás politikai filozófiáját oktatta a cambridge-i King's College-ban. Csakhogy a notórius perfekcionista ismert Hont nem írt még monográfiát és publikációinak jegyzéke is szerénynek számított. Larry Summers, a Harvard akkori elnöke megvétőzta a tanszék javaslatát – így azután az átköltözés az angol Cambridge-ből az amerikaiba végleg elmaradt.

A *Wall Street Journal* tudósítása szerint Summers – akit már 28 évesen professzorrá neveztek ki a Közgazdaságtani Tanszéken – ragaszkodott ahhoz, hogy a Harvard „továbbra is csodagyerekeket vegyen fel”. Michael Sandel, az egyetem politikaprofesszora úgy látta, hogy Summers részrehajló döntése a fiatalabb jelöltek javára voltaképp „a saját közgazdasági szakmai közegének a matematikai és statisztikai megközelítésmódok iránti elfogultságából fakadt – szemben a történeti vagy filozófiai szemlélettel, amelynek képviselői gyakran ötvenévesen vagy még később alkotják meg legjobb munkáikat”.

Summers vétója jól beleillett Hont nem éppen szokványos pályafutásába: rá három évvel látott napvilágot főműve, *Jealousy of Trade* címmel kiadott tanulmányainak kötete a XVIII. század eszméletéről (2005), amelyben azt állította, hogy „a XX. század végén és a XXI. század elején zajló globalizációvita nem szolgált semmiféle fogalmi újdonsággal”. Munkájának fő gondolata az volt, hogy mindeddig Summers szakmája sem jutott sokra a globális gazdaság legalapvetőbb dilemmáinak megoldásában.

Leszámítva néhány tudományos kört, Hont neve kevésbé ismert, noha számos jövőbelátó következtetést vont le a felvilágosodás kori szerzők kritikai olvasatából, amelyek ma még relevánsabbak, mint az 1980-as években, amikor Hont első publikációi megjelentek. Egyáltalán nem tartotta végérvényesnek a szabadkereskedelemnek a nemzeti protekcionizmusok felett aratott „győzelmet”, azzal számolt, hogy a globális kereskedelem és a gazdasági egyenlőtlenség kiváltotta megrázkódtatások belpolitikai nyugtalansághoz, sőt akár „cezarizmushoz” is vezethetnek. A nyugati politikában jelenleg megfigyelhető autoritárius és protekcionista hullám, kiegészülve az

DANIELLE CHARETTE –
WILLIAM SELINGER

Oroszországgal és Kínával való új katonai és gazdasági konfliktussal, különös nyomatókat kölcsönöz ennek a felismerésnek.

Hont szerint a hidegháború vége nem sokat oldott meg. A Szovjetunió összeomlása talán azt bizonyította, hogy a kapitalizmus hatékonyabb a tervgazdaságnál, de nem járt együtt a nyugati értékek „diadalával”. 1989–91 eseményei „fogalmilag” semmi újat nem hoztak. A belátható jövőben továbbra is a szuverén államok lesznek a világpolitika kulcsszeplői, és nincs igazán indokunk feltételezni, hogy a nacionalista indulatok elfojthatók. A berlini fal leomlása azon nem változtatott, hogy a nemzetállamoknak változatlanul meg kell védeniük határaikat és pozíciójukat az egyre terjeszkedő globális piacon.

Ezek nem voltak magától értetődő kijelentések egy olyan történész szájából, aki disszidált a kommunista Magyarországról, amikor David Hume kéziratának tanulmányozása végett Angliába érkezett. Nem a szabadkereskedelem elkötelezett hívének, hanem a globális konfliktusok teoretikusának tekintette Hume-ot vagy Adam Smithet. Azért kell tanulmányoznunk az ő politikai gazdaságtani műveiket, mert tisztán látták, hogy a modern kereskedelmi társadalom az egymással háborúzó, erős államok kíméletlen versengésének világában jött létre.

Hont szívesen idézte Hume-nak azt a megállapítását, hogy a XVIII. században a kereskedelem „államüggyé” lett, hogy tehát Franciaország, Hollandia, Spanyolország és Nagy-Britannia küzdelme a politikai hatalomért kézben járt a gazdasági előnyök kiaknázásával. Igaz, Hume a kereskedelem növekedésének tudta be a szabadság gondolat elterjedését az újkori Európában, viszont azt is leszögezte, hogy az államok versengése könnyen eladósodásba,

* ■ The Political Prophet Harvard Didn't Want. *The Chronicle of Higher Education*, 2022. november 16. Wessely Anna fordítása

1 ■ Nem a sofőrje, hanem az MTA által segítő kísérőül mellé beosztott fiatal kolléga. (A szerk.)

2 ■ Valójában 1982 augusztusában jött először vissza Budapestre, hivatalosan a VIII. International Economic History Congress alkalmából, ekkor kórházban fekvő beteg apját látogatta meg. (A szerk.)

3 ■ Istvan Hont: The 'rich country-poor country' debate in Scottish classical political economy. In: Istvan Hont – Michael Ignatieff (eds.): *Wealth and Virtue. The Shaping of Political Economy in the Scottish Enlightenment*. Cambridge University Press, Cambridge, 1983. 271–316. old.

4 ■ *David Hume összes esszéi*. Ford. Takács Péter. Atlantisz, Bp., 1994., II. köt. 91. old.

csődbe, katonai hódításba és a világon soha korábban nem látott mértékű despotizmusba torkollhat. Hontot aggasztotta ez a feszültség a kereskedelem és a háború, a szabadság és a despotizmus között. A XVIII. századi politikai gazdaságtan pedig tisztában volt a globalizálódó világnak mind az ígéretével, mind a veszélyével.

Hont 1947-ben a kommunista Magyarországon született. Lévéen az MSZMP tevékeny tagja, magas rangú funkcionárius lehetett volna belőle. Anyja agrármérnököket tanított, apja pedig mezőgazdasági miniszterhelyettes volt. Hont azonban otthagytta a műszaki egyetemet, hogy történelemből és filozófiából doktoráljon, és jó szerencséjének köszönhetően Nagy-Britanniában folytathatta tanulmányait: úgy adódott, hogy amikor az 1970-es évek elején Michael Postan, a besszarábiai születésű cambridge-i gazdaságtörténész Budapestre látogatott, Hont lett a sofőrje.¹ Postan jelezte, segítheti abban, hogy elhagyja Magyarországot, majd amikor Hontnak és feleségének 1975-ben már lejárt a brit vízuma, munkát talált Hontnak Oxfordban, aki immár másodszer is elkezdte doktori tanulmányait történelemből, ezúttal Hume politikai gazdaságtanáról írta disszertációját. Magyarországra csak 1989 után tért vissza.²

A Nagy-Britanniába költözés mégsem faragott Hontból szokványos hidegháborús liberálist. Azt vallotta, hogy ugyanúgy, mint a marxizmus, a XX. század végén felemelkedő gazdasági neoliberalizmus is félrevezető történetfilozófián alapul. S noha legjobb írásainak zömét a Tony Blair és Gordon Brown újmunkáspárti (New Labour) kormányzása idején jelentette meg, hangsúlyozta, hogy „a marxizmus és a liberalizmus közti harmadik utat” sem óhajtja népszerűsíteni. Ugyanis e különböző ideológiák – a marxizmus, a blairizmus, a thatcheri neoliberalizmus – mind abból a meggyőződésből indulnak ki, hogy a modern politika alapvető problémáira van megoldás, és az már el is kezdődött. Ezt Hont kétségbe vonta, és a XVIII. században keresett támpontokat szkeptikus álláspontjához.

Első nagyobb publikációja a „gazdag ország – szegény ország” problémával foglalkozott. Ez a tanulmány a *Wealth and Virtue* (Gazdagság és erény) című kötetben jelent meg, amelynek maga is egyik szerkesztője volt.³ Vajon egy olyan szegény országnak, mint Skócia, az volna a végzete, hogy örökké lemaradjon gazdagabb angol szomszédja mögött? Vajon a skótokat versenyelőnyhöz juttathatják-e az alacsonyabb bérek? Hume és Smith mindkét kérdésre igennel válaszolt. A gazdagabb országok továbbra is felülkerekednek termelő kapacitásuknak és a nagymérvű munkamegosztásnak köszönhetően. Viszont a szegényebb országok csökkenthetik hátrányukat, ha alávetik magukat a nemzetközi piac könyörtelem követelményeinek. Hont azt hangsúlyozta, hogy ennek felismeréséhez nem kapcsolódik semmiféle morális győzelem. A „gazdag ország – szegény ország” vitában feltárult, hogy a globalizáció csak

átalakítja, de nem számolja fel a nemzetközi versengést.

Hont munkásságának fő gondolata, hogy „a politika gazdasági meghatározottságának” tétele igazából sohasem állta ki a próbát sem marxista, sem piacbarát változatában, hiszen ugyanilyen gyakori, hogy a politika határozza meg a gazdaságpolitikát. Az államok a nemzetközi kereskedelemben elért sikereiket egymáshoz viszonyított katonai és geopolitikai súlyuk szempontjából mérlegelik, nem pedig a hatékonyság vagy az általános jólét (prosperitás) szempontjából. Vlagyimir Putyin döntése, hogy a kiterjedt pénzügyi szankciók ellenére megszállja Ukrajnát, mintha Hont véleményét támasztaná alá. S ugyanez elmondható a Brexitről, Donald Trump elnökségéről vagy az USA és Kína közti új hidegháborús készülődésről is.

Hont a könyve címét – *Of the Jealousy of Trade* (A kereskedelemben való féltékenységről) Hume 1757-ben írott és a hétéves háború kellős közepén kiadott esszéjétől kölcsönözte, amelyet Hume azzal a valamással zárt, hogy a maga részéről Britannia fő kereskedelmi versenytársainak jólétéért imádkozik, ide sorolva a katonai ősellenség Franciaországot is. Bár azt is elismerte, hogy a „fejllett kereskedelemmel rendelkező államok körében mi sem szokásosabb annál, hogy gyanakvóan szemléljék szomszédaik gyarapodását”:⁴ a féltékenység az alaphelyzethez tartozik. Hont e megjegyzésből Hobbesra való utalást vélte kihallani. Hobbes az államok uralkodóit (*state sovereigns*) felfegyverzett gladiátorokhoz hasonlította, akik „szakadatlanul féltékenykednek” egymásra. A „kereskedelemben való féltékenység” szókapcsolat a *Leviatán* politikáját vitte be a globális piacok világába, abba a világba, ahol „a gazdaság politikáivá lett”.

Hont nem vitatta, hogy a kereskedelem átformálta a világot, de úgy gondolta, hogy a politika parancsai még a gazdaságénál is alapvetőbbek az emberi létállapotban. E meggyőződés egy igencsak zord, Hobbesig visszavezethető pszichológiára támaszkodott. Az antik elképzeléssel szemben, amely az embert természeténél fogva társadalmi, avagy politikai állatnak láttatta, Hobbes azt vallotta, hogy a társadalmat összetartó szabályok teljességgel mesterségesek. Természetünkben adódóan a másokon felülkerekedés vágya és a magunk biztonságának igénye végeláthatatlan konfliktusok forrása – mindenki harca mindenki ellen. Ezért van szükség abszolút államra, hogy biztosítsa a rendet.

Hont szerint a Hobbest követő, felvilágosodott szerzők nem elutasították, hanem inkább kiegészítették az ő érvelését. Smith és Hume elismerte, hogy a természetes jó szándék és részvétel nem elegendő, ha idegenek társadalmát kell hosszú ideig egyben tartani, de azt hangsúlyozták, hogy a kölcsönös előnyökre tekintettel mégis lenne közöttük együttműködés. Mint Smith megjegyezte *A nemzetek gazdagságában*: „nem a hentes, a serfőző vagy a pék jóindulatától reméljük a vacsoránkat, hanem attól, hogy törődnek

a saját érdekeikkel.” Az emberek között lehetséges *némi* együttműködés legalább olyan mértékben, hogy elkerüljék a polgárháború vagy abszolutizmus alternatíváját.

Am a piaci társadalomban létrejövő tranzakciós hasznosság nem iktathatja ki és nem is alakíthatja át az emberi természet Hobbes diagnózisában szereplő erőit. A piacok csak megnyitnak egy újabb csatornát az emberi szenvedélyek áramlásának, csak egy másik utat az elismerés, a nyereség és a stabilitás eléréséhez. Ha ezen az úton torlasz emelkedik előttük – akár háború, a kereskedelem megszakadása, a kínálati lánc megrázkódtatásai vagy a megcsappanó gazdasági lehetőségek folytán – akkor ismét a hobbesi érvelés kerül előtérbe, és újra az elsőbbségért folyó viszály, az érdekkonfliktus uralkodik a maga teljes nyereségében. Hont úgy látta, hogy az emberi társasság Janus-arcúságát Immanuel Kant pontosan megragadta a „társiatlan társasság” fogalmában: „a társadalomba belépés hajlandóságának” és elutasításának vagy elpusztításának ambivalens együttélése.

Annak, hogy a politika végső soron erősebbnek bizonyult a gazdaságnál, volt egy másik, történeti oka is: a kereskedelmi társadalom az *után* jött létre, hogy a területeket és az erőforrásokat már felosztották. Addigra már nemcsak egyének és családok, hanem politikai közösségek is igényt tartottak birtokra. Réges-rég túl voltak már azon, amit a természetjog teoretikusai az erőforrások „eredeti felosztásának” hívtak. Azaz már a kapitalizmust megelőzően is voltak jól láthatóan politikai társadalmak, amelyek igyekeztek megőrizni és uralni, és ha lehet, kiterjeszteni a maguk területét. A XVII–XVIII. században fellendülő kereskedelem nemhogy aláásta volna a már fennálló hobbesi államot, hanem éppenséggel fokozta képességeit és ambícióit.

Hont szerint a felvilágosodás teoretikusai azzal a központi kérdéssel szembesültek, amely a mi kérdésünk is. Hogyan mozogunk a kereskedelmi államok világában? A felvilágosodás teoretikusait megdöbentette az a paradox tapasztalat, hogy a valaha volt leghatalmasabb politikai intézmények – amelyek fantasztikus nagyságú kölcsönöket képesek felvenni és páratlan léptékben háborúzni és területeket hódítani – kitéphetetlenül olyan kozmopolita társadalmakba ágyazódnak, amelyek ugyanakkor páratlan szabadságot és jólétet élveznek. Ez a politikai reformereket nehéz helyzetbe hozta. Kezdjék az adott világgal, vagy előbb számolják fel teljesen a hobbesi kereskedő államot?

E két lehetőség híveinek összecsapása különösen Franciaországban volt látványos, ahol az eladósodott monarchia fizetéseképtelensége először politikai bénultsághoz, majd forradalomhoz vezetett. Hont egyik kedvenc témája Adam Smith és a fiziokrata François Quesnay vitája volt. A francia forradalmat megelőző évtizedekben a fiziokraták arra törekedtek, hogy a szabadkereskedelem „természetes” rendjének érvényre juttatásával visszafordítsák XIV.

Lajosnak az ipar állami ösztönzésére irányuló programját. Smith óvatosabb volt. Bár meg volt győződve a kereskedelem jótékony hatásáról, attól tartott, hogy a fiziokraták reformjaik elméleti következetességének bűvöletében élnek. A közgazdászok számára az igazi kihívást ugyanis az a feladat jelentette, hogy a reformokat Európa tényleges fejlődési mintázatához igazítsák, még ha eddig ez a fejlődés – Smith megítélése szerint – „természetellenes és retrográd” volt is. A másik lehetőség viszont az az utópikus kísérlet lett volna, hogy a semmiből teremtsenek liberalizált gazdaságot.

A francia forradalom előrehaladtával a jakobinusok még a fiziokratáknál is radikálisabb megoldást követeltek. Egészében véget kívántak vetni a kereskedelmi államok hobbesi rendszerének. Miután felismerték, hogy Franciaország válságát „a nemzetek közti globális versengés ártalmas dinamikája okozta, a problémát a gyökerénél akarták megragadni”. Sajnálkoztak azon, hogy az emberiség „elkülönülő nemzetekre bomlott, amelyek mindegyike a maga érdekét követi”, és célul tűzték „a modern államok rendszerének lerombolását”. Az emberi természet hobbesi leírását elutasító jakobinusok azt gondolták, hogy az emberi gonoszság a társadalmi és politikai egyenlőtlenségből fakad. Az egalitarianizmussal és az állami szuverenitás végével áll majd helyre az emberi faj egyetemes társassága.

Hont a hobbesi kereskedő állam elleni eredeti lázadásig vezette vissza a jelenkori ideológiákat. A marxizmus ott folytatta, ahol a jakobinizmus abbahagyta. Ugyanúgy, mint az, megpróbálta visszacsinálni a földgolyó „eredeti felosztását”, hogy megteremtse az egyesült felszabadult emberiséget, amely már „lemos-ta magáról a magántulajdon és politikai védnöke – az állam – torzító hatásait”. A radikális gazdasági liberalizmus hívei is utópisták voltak: a kereskedelmi társadalom előnyeire vágytak anélkül, hogy elfogadták volna az emberi természet hobbesi leírását.

Hont ugyan kerülte a „neoliberális” jelző használatát, a fiziokraták bemutatásába mégis szívesen kevert anakronisztikus fogalmakat – mint amilyen például a „sokkterápia” vagy a „peresztrójka” – azt sugallva, hogy a forradalom előtti Franciaország gazdaságának fentről lefelé haladó liberalizációja hasonló az IMF „sokkterápiájának” bevetéséhez az egykori Szovjetunióban, annak a ma már kárhozott gazdaságpolitikának az érvényesítésével, amely gazdaggá tette az orosz oligarchák mai nemzedékét, és egyengette Putyin útját a hatalomba.

Am a felvilágosodásra összpontosító gondolatokból egy másik válasz is adódott a gazdasági-politikai feszültségre: a fokozatos reformok útja. A leghíresebb felvilágosító teoretikusok közül sokan – Smith, Hume, Montesquieu, Kant, Rousseau, Sieyès – a mindent előlről kezdéssel szemben – a reform híve volt. 2009-ben Hont tartotta a Carlyle-előadás-sorozatot (szövege 2015-ben posztumusz jelent meg *Politics in Commercial Society* címmel), s ebben össze-

vetette egymással Smith és Rousseau reformstratégiáját, hangsúlyozva, hogy mindketten megbékéltek a „társiatlan társassággal” és a kialakuló kereskedelmi társadalommal, mert útját állhatták annak, hogy a kereskedő állam hobbesi rendszerét romba döntse a háborúskodás és az eladósodás.

Rousseau azt tanácsolta, hogy az államok vonuljanak ki a kereskedelemből, és fokozatosan hozzák újra egyensúlyba gazdaságukat. Attól tartott, hogy ha az államok továbbra is részt vesznek a világkereskedelemben, akkor a gazdasági oligarchia, az erős hadseregek és a növekvő államadósság összjátéka a rosszul fizetett katonaságra és az elégedetlen tömegekre támaszkodó cezarista diktátorok feltűnéséhez vezet. Smith, épp ellenkezőleg, úgy vélte, hogy ahol csak lehet, az államoknak liberalizálniuk kell a kereskedelmet, mivel a gazdagodás a legjobb biztosíték a Rousseau által megjósolt társadalmi robbanások ellen. Smith a korlátozott monarchia mellett érvelt, és a békéhez vezető legjobb realista útnak az európai államok közti hagyományos hatalmi egyensúlyt tartotta. Rousseau viszont a népi köztársaság híveként úgy gondolta, csak egy európai föderáció biztosíthatja a békét, noha Smithnél jóval borúlátóbb lévén, kétségbe vonta a béke vagy a szabadság lehetőségét a XVIII. századi Európában.

Kis időbe telt, hogy a XIX. század bevett ideológiái magukhoz hasonítsák Smitht mint ősliberálist és Rousseau-t mint a jakobinizmus előfutárát. Hont azonban megvilágítóbb erejűnek látta mindkettejük eredeti elképzeléseit. Egész munkássága a francia forradalmat megelőző szellemi és politikai prioritásoknak a feltárására irányult. Először is féken kell tartani és megfelelő mederbe terelni a „kereskedelmi féltékenységet”, mielőtt még háborúhoz és despotizmushoz vezet. Másodszor, a politikusoknak úgy kell elterelniük ezt a féltékenységet, hogy eközben valamiképp egybefonják Smith és Rousseau egymással ellentétes programját, hiszen a kereskedelmi köztársaságok világában élünk, és nem könnyű feláldozni sem az egyenlőséget, sem a gazdagodást. Harmadszor, lényegbevágó, hogy elboldoguljanak a hobbesi kereskedelmi állam tartós hatalmával. Rengeteg okunk van arra, hogy elveszük az állam kiváltságát, ismerve igazságtalanságának történetét, egyenlőtlenségre és korrupcióra való hajlamát. Ám Hont azt is látta, hogy az állami szuverenitásnak megvan a maga szívós logikája, és nagyon veszélyes lehet, ha ezt nem vesszük figyelembe.

A felsorolt prioritások mind egybecsengenek Hont beismerésével, hogy kedvenc felvilágosítóit „a jelen kihívásaira függesztett szemmel” tanulmányozza, ami kissé eretnek bejelentésnek számított egy cambridge-i eszmetörténész szájából. Akkoriban az ún. Cambridge-i Iskola került a hasonlítgatást a kortárs politikához, attól tartva, hogy az efféle „prezentizmus” elvonja a figyelmet azoktól a vitáktól, amelyek egykor a történeti szereplőket foglalkoztatták. Hont ugyanolyan éberrel figyelt a kontextuális árnyalatok-

ra, mint bármelyik kollégája, de nem látta be, miért csináljon úgy, mintha az őt legjobban izgató viták véget értek volna 1776-ban vagy 1789-ben, vagy akár 1991-ben. Azt hangoztatta, hogy épp azért érdemes tanulmányozni a felvilágosodás korának politikai gazdaságtanát, mert „immár a mi történeti jelenünk az a kereskedelmi jövő, amit számos XVIII. századi gondolkodó valószínűsített”. Ez jóval merészebb állítás volt, mint az olyasfajta megjegyzések, hogy Smith és Rousseau „megsejtette” a globalizáció paradoxonjait vagy az Európai Unió válságait. Hont szerint Rousseau és Smith elmélete épp amiatt alkalmazható máig, mert még mindig a XVIII. századi kereskedelemmel megteremtett világban élünk.

Hont a tudósoknak való tudós volt, akire cambridge-i kollégái olyan szavakkal emlékeznek amilyeneket különben csak Szókratészről szólva használnak. Nagyszerű előadó volt, felejthetetlen a heti szemináriumokon feltett kérdései miatt, és olyan tanár, akinek „szigorúan következetes érvelését személyesen kellett megtapasztalni”. Kétségtelenül vannak hiányok a munkásságában, ám a kiadott műveiben előadott válaszai a szemináriumi terem falain meszsze túl is relevánsak. Olvasóit mindenekelőtt annak a belátására ösztönözte, hogy „a politika gazdasági meghatározottsága” csak mese. Lehet, hogy a kereskedelem átalakította a politikát, ám a politikai cselekvők továbbra is a maguk céljaihoz igazítják a kereskedelmet.

A szuverén államok világában a politika és a közgazdaságtan mindig összefonódik, de sosem egybevágó. Abban a korban pedig, amikor a bölcsészeti tanulmányoknak a „gyakorlatiasabb” és „relevánsabb” diszciplínákkal kell versenyezniük, Hont munkássága azt jelzi, hogy a legegyszerűbb és legrégebbi igazolásuknak – *Historia magistra vitae est* – van a legnagyobb meggyőző ereje. Változatlanul a történelem a legjobb tanárunk. Hume, Smith és Rousseau mindaddig kortársunknak számít, amíg él „a kereskedelembe való féltékenység”. □